

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ПОНЯТТЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ ТА ЇЇ РОЗВИТКУ

У статті сформовано концептуальні засади дослідження економічної системи, особливості її розвитку; представлено авторське бачення сучасної парадигми підприємства, на основі чого визначено ознаки й сутність сучасного підприємства в контексті нових умов його функціонування, сформульовано принципи організаційної побудови, виявлено напрями його трансформації. Розкрито зміст поняття «економічний розвиток», «економічне зростання». Проаналізовано підходи до вивчення даних економічних категорій.

Ключові слова: система, економічна система, розвиток; економічний розвиток; економічне зростання; циклічність; циклічність економічного зростання.

SCIENTIFIC APPROACHES TO THE CONCEPT OF ECONOMIC SYSTEM AND ITS DEVELOPMENT

In the article formed the conceptual basis of the study of economic systems, features of its development; presents the author's vision of the modern paradigm of the enterprise, on the basis of what defined the characteristics and essence of the modern enterprise in the context of new conditions of its functioning, principles, organizational structure, determines directions of its transformation. The content of notion "economic development" "economic growth". Approaches to the study of these economic categories. The analysis of theoretical and methodological approaches of modern foreign and domestic scientists to the definition of the economic system revealed the complexity and contradictory character of the specified definition. However, we believe that it is appropriate to use a system-synergistic concept regarding its interpretation. And the basis for the development of the economic system characterized by the vector and trajectory, is economic growth.

Key words: system, economic system, development; economic development; economic growth; cycles; the cyclical nature of economic growth.

Вступ. Поліваріантність наукових та емпіричних підходів до особливостей розвитку економічних систем значною мірою зумовлено багатоаспектністю та неоднозначністю предметної сфери дослідження. Центральним елементом об'єктом дослідження є економічна система. Тому необхідно зосередити увагу на уточненні дефініції економічної системи, виокремленні її ознак і параметрів, ідентифікації умов функціонування та розвитку. Незважаючи на значну кількість наукових праць та значні досягнення в області трактування поняття розвиток, чіткого розмежування між розвитком та зростанням не було виявлено, а тому вважаємо за необхідне проаналізувати дефініції розвитку та викласти власне трактування.

Метою статті є дослідження науково-теоретичних позицій змісту поняття система, економічна система, економічний розвиток, а також розмежування понять економічний розвиток та економічне зростання.

Виклад основного матеріалу. Розвиток сучасної теорії систем сформувався під впливом здобутків дослідників та науковців, що переважно ґрунтуються на онтологічних, гносеологічних, методологічних засадах.

Онтологічний зміст визначення терміну має витoki із Давньої Греції і пояснюється ототожненням онтологічного аспекту реальності та гносеологічного аспекту знання про неї. В онтологічному підході до визначення терміна «система» виокремлюються дві гілки: по-перше, усвідомлення систем як цілісних і водночас розчленованих фрагментів реального світу і по-друге, використання терміну «система» для «цілісності, яка визначається певною спільністю, яка організує таке ціле». Тобто система розглядалась у таких аспектах: як сукупність об'єктів і як сукупність властивостей. Формування поняття «система» з терміна «система» відбувалось через усвідомлення цілісності і диференціювання природних і штучних об'єктів, тобто тлумачення системи як «цілого, складеного з частин» (Г. Галілей, І. Ньютон, У. Гамільтон, П. Лаплас, Р. Декарт, Б. Спіноза, Л. Берталанфі).

Гносеологічний підхід у трактуванні терміну «система» також має два напрями: трактування системності самого знання, починаючи від філософського, закінчуючи науковим; та незважаючи на те, що у ньому не використовувався термін «система» по відношенню до знання, за сутністю було розроблено його сутність (Евклід, Платон).

Поєднання онтологічного та гносеологічного підходів в розумінні системи та одна з перших спроб методологічного узагальнення системних концепцій знайшли відображення у визначенні системи А. Холла, Р. Фейджина: «Система – це безліч предметів разом зі зв'язками між предметами і між їхніми ознаками» [27 с. 252]. Таке поєднання онтологічного і гносеологічного розуміння спостерігається у ряді трактувань більшості науковців. А саме поняття «система», починаючи з середини ХХ ст., стає ключовим методологічним і науковим поняттям, а як форма подання предмета наукового пізнання – фундаментальною

і універсальною категорією. Зосереджуючись на зазначеному підході, сучасні дослідники пропонуючи власне визначення категорії «система» лише деталізують елементи та зв'язки між ними [2, 23].

Серед перших мислителів, котрі застосували систему та системний підхід до розуміння економічного життя, були відомі європейські учені: Ф. Ліст, В. Рошер, Б. Гільдебранд, К. Кніс, Г. Шмоллер, К. Бюхер, Г. де Греф, Р.Штамлер та ін. Серед українських науковців, насамперед варто назвати М. Балудянського, М. Бунге, М. Туган-Барановського, І. Франка та інших, незалежно від зарубіжних авторів, трактували економіку як систему.

Значний внесок до вирішення методологічної проблеми – визначення категорії «економічна система» – зробили чимало дослідників: Дж. Гелбрейт, П. Грегори та Р. Стюарт, М. Мендоза і В. Наполі, П. Семюелсон і В. Нордгауз, Ф. Прайор, М. Борнштейн, А. Гальчинський, П. Єщенко, Ю. Палкін, Б. Гаврилишин, І. Грабинський, Г. Клишко і В. Нестеренко, В. Базилевич, Г. Башнянин та інші. Проте, аналіз економічної літератури засвідчує, що проблеми сутності та структури економічних систем не дивлячись на значні здобутки науковців, продовжують перебувати у полі зору дослідників, та є предметом численних наукових дискусій. Причинами цього є насамперед мультипарадигмальність сучасного економічного знання та поліструктурність об'єкта дослідження, багатогранність характеристик, кожна з яких, відображаючи суттєві сторони економічної системи, є неповною і не дає можливості вичерпності характеристики. Змістовне наповнення категорії «економічна система», конкретний набір її елементів, взаємодія та взаємовідношення між ними є різними, що й призводить до різних трактувань економічної системи [15, с. 69-70].

Дослідження наукових підходів [9] до аналізу сутності та структури економічної системи, зумовило можливість формування їх класифікації, що наведено у табл. 1.

Зважаючи на те, що економічна система є складним динамічним поліструктурним утворенням, що інтегрує величезну кількість взаємопов'язаних елементів та забезпечує взаємодію із ендогенним та екзогенним середовищем, постійно розвивається, вважаємо можливим застосувати системно-синергійний підхід до обґрунтування зазначеної категорії. Що пояснюється тим, що синергетика є міждисциплінарною наукою, що досліджує процеси самоорганізації у фізичних, хімічних, біологічних, екологічних, економічних та системах іншої природи, а також стійкості і розпаду останніх. В економіці прояв синергійного ефекту виявляє суттєво сума всіх ефектів перевищує часткове їх значення.

Системно-синергійна парадигма передбачає дослідження економічних систем як нестійких, економічних суб'єктів, що перебувають у постійному розвитку, зв'язки між елементами мають нелінійний характер, а сама система перебуває в динамічному стані.

Розвиток є основною фазою у процесі безперервних економічних змін та еволюції систем.

Питання розвитку економічних систем досліджували науковці: М. Бредлі, Р. Брейлі, А. Десаї, М. Дженсена, Е. Кім, Ж. Тіроль, Н. Томас, Ф. Шерер, Й. Шумпетер, Ф. Перу, Р. Нельсон, Я. Певзнер, Р. Ентон, Б. Шаванс, А. Тройнібі, Д. Белл, У. Росту, Ф. Бодель, Л. Бальцерович та багато інших. Серед вітчизняних авторів теорії розвитку присвятили свої роботи В. Геєць, О. Терещенко, Л. Мельник, В. Пономаренко, М. Туган-Барановський, М. Кондратьєв, О. Богданов, І. Пригожин, В. Забродський, В. Петренко, Т. Клебанова, Ю. Лисенко, О. Раєвнева, Ю. Погорелов, О.В. Раєвнева та інші. Зазначені роботи формують основу теорії розвитку соціально-економічних систем, проте ряд питань залишилися не розкритими та потребують уточнення.

Базовою категорією теорії розвитку є поняття «розвиток». Аналіз основних джерел з теорії розвитку свідчить про наявність безлічі підходів до визначення поняття розвитку соціально-економічної системи. Базуючись на аналізі, проведеному в роботі [24], та з урахуванням нових літературних джерел сформована таблиця основних підходів до визначення поняття «розвиток» з метою формування системного уявлення про процес розвитку системи.

Наявність різноманітних підходів до трактування поняття «розвиток» дозволяє зробити висновок про багатогранність цього процесу. Узагальнюючи основні характеристики запропонованих авторами підходів, можемо встановити певні підходи до поняття «розвиток», а саме: розвиток – це якість системи, розвиток – це процес (або сукупність процесів) і при цьому розглядаються переважно висхідний напрям. Проте, дотримуючись точки зору [33] про те, що розвиток як проекція цілей і можливостей може відбуватися за висхідним, спадним та нейтральним (стагнаційним) вектором.

Схожої думки дотримується і Гвоздецька І. В, вважаючи, що розвиток тісно пов'язаний з функціонуванням різних об'єктів, проте функціонування може мати і зворотний характер [8, с. 39]. Розвиток може проявлятися як у прогресі, так і в регресі, і виражатися в еволюційній або революційній формі. Прогрес забезпечує розвиток системи від нижчого рівня до вищого, вдосконалюючи систему, підвищуючи рівень організації системи. Регрес – це тип розвитку, відповідно до якого система переходить від вищого рівня до нижчого, відбувається перехід до менш досконалого, ефективного виробництва.

Категорії «економічне зростання» і «економічний розвиток» знаходяться у контексті змісту понять «зростання» і «розвиток». В тлумачному словнику української мови наведено визначення зростання як «...кількісне збільшення, досягнення вищого рівня розвитку» [19].

Інший словник подає зростання, як категорію кількісну, а розвиток означає «...процес росту, розвій, розмах, розквіт, процвітання; рух, хід, поступ» [19].

Теоретико-методологічні підходи до трактування сутності економічної системи

Підхід	Основні засади підходу	Зміст підходу	Представники
Функціональний	пов'язаний із трактуванням природи економічної системи на основі виявлення її спрямованості, особливостей взаємодії з навколишнім середовищем та механізму вирішення основних проблем господарської життєдіяльності суспільства	Економічна система – набір механізмів для прийняття та виконання рішень стосовно виробництва, доходів і споживання на певній території або формальна соціально-економічна структура, що організує виробництво товарів, затребуваних у внутрішньому середовищі відповідно до довгострокової стратегії.	Х. Зайдель і Р. Теммін [13] П. Грегори та Р. Стюарт [26] Г. Башнянин [5] К. Астапова [3]
Структурно-морфологічний	Спрямований на розкриття сутності економічної системи шляхом дослідження її субординованої ієрархічної будови (виокремлення суттєвих взаємозв'язків та конституюючих елементів), елементного складу (гомогенного, гетерогенного, змішаного), зв'язків (прямих, зворотних, нейтральних) та закономірностей формоутворення	Економічна система – надскладна, упорядкована, саморегульована цілісність множини економічних і сутнісних неекономічних відносин або одна з підсистем суспільства, що інтегрує в собі сукупність усіх компонентів (елементів, ланок) економіки (галузі, підприємства, індивідуальні господарства), природне середовище і виробничі відносини.	П. Щенко та Ю. Палкін [11] С. Любимцева [16] В. Вадяпін і Г. Журавльова [34] В. Бодров [23]
Інституційний	Ґрунтується на розумінні економічної системи як сукупності взаємопов'язаних інституцій функціонування, розвитку та регулювання національної економіки.	Економічна система є сукупністю інституцій, які визначають можливих форм організації господарської життєдіяльності людства, у межах яких економічні агенти кооперуються або конкурують один з одним	О. Вільямсон [6], Л. Бальцеревич [4]
Інформаційний	Пов'язаний із трактуванням інформації як феномена структури, що постійно розвивається; дослідженням рівня організації (дезорганізації) системи, визначенням її впорядкованості та перспектив вдосконалення	Економічна система має матеріально-інформаційну природу та формується в результаті поєднання двох основних елементів: матеріальний елемент, основне призначення якого полягає у виконанні роботи для здійснення метаболізму (речовинно-енергетично-інформаційного обміну із зовнішнім середовищем) і який складається з матеріальних активів і трудових ресурсів; інформаційний елемент, який призначений для управління процесами здійснення метаболізму та пов'язує в системну єдність матеріальні елементи системи, забезпечуючи її впорядкованість і динамічну стійкість у просторі та часі. До його складу входять економічні відносини та інституції	Л. Мельник [17] В.М. Тарасевич [28]
Еволюційно-генетичний	Дослідження економічної системи як складного динамічного об'єкта, що саморозвивається, основна увага приділяється висвітленню процесів зародження та еволюції економічної системи: її походження, основних етапів розвитку і перспектив подальшого існування	Суть економічної системи не можна зрозуміти без опори на соціогенез, соціогенетичне накопичення досвіду, розкриття закономірностей спадковості, мінливості та добору в динаміці систем, дослідження їхнього генотипу (спадкового ядра), механізмів і наслідків його оновлення, збагачення та межі змін у кризових ситуаціях.	С. Роузфілд [24] Б. Райзберг, Л. Лозовский, Е. Стародубцева [27] Б. Кульчицький [14] А. Булатов [33]

Відомий вітчизняний науковець А. Філіпенко зазначає: у загальнозживаному значенні розвиток – це процес удосконалення тих або інших елементів суспільних відносин, матеріально-речових складників суспільства або соціально-економічних і матеріальних систем у цілому, перехід до принципово нових якісних характеристик. Економічний розвиток – це якісні зміни в господарській системі суспільства, що забезпечують кількісне нарощування його ресурсного потенціалу та якісне вдосконалення базових елементів

формууючих структур, а економічне зростання є простим збільшенням реального ВВП країни, органічним складником економічного розвитку [30].

Таблиця 2

Трактування поняття «розвиток»

Джерело	Трактування терміна
В.А. Забродський [12]	Розвиток економіко-виробничих систем (ЕВС) – це процес переходу економіко-виробничої системи в новий, більш якісний стан за рахунок нагромадження кількісного потенціалу, зміни її складу та ускладнення структури і складу, у результаті чого підвищується її опір руйнівним впливам зовнішнього середовища і ефективність функціонування
М. П. Тодаро [30]	Розвиток варто розуміти як багатомірний процес, що включає реорганізацію і переорієнтацію всієї економічної і соціальної системи
Л.Г. Мельник [18]	Розвиток – необоротна, спрямована, закономірна зміна системи на основі реалізації внутрішньо притаманних їй механізмів самоорганізації
З.А. Авдошина [1]	Розвиток – це придбання нової якості, необхідного для прогресивних змін, пристосування до нових умов середовища, який характеризує зміни у предметах, засобах праці і в самій людині
О.В. Расвнєва [24]	Розвиток підприємства – унікальний процес трансформації відкритої системи в просторі і часі, який характеризується перманентною зміною глобальних цілей його існування шляхом формування нової дисипативної і переводом його в новий аттрактор функціонування
Ю.С. Погорелов [22]	Розвиток підприємства – довготривала сукупність процесів кількісних і якісних змін у діяльності підприємства, які призводять до поліпшення його стану шляхом збільшення потенціалу підприємства, адаптації до зовнішнього середовища і внутрішньої інтеграції, яка підвищує здатність підприємства протидіяти негативним впливам зовнішнього середовища, поліпшує його життєздатність
Н.В. Цопа [32]	Розвиток підприємства – це спрямована, закономірна зміна стану підприємства, якому притаманні властивості заощадження і зростання значень якості функціонування підприємства вище порога безпеки, темпів приросту якості функціонування підприємства не нижче щодо приросту економіки і конкретного ринкового оточення
Б.Д. Гаврилишин [7]	Розвиток – закономірний (незворотний) процес кількісно-якісних змін у межах системи, її перехід у нову якість, досконалішу форму
В.І. Осіпов [21]	Розвиток підприємства – це набуття нової якості, що зміцнює життєздатність в умовах середовища, яке постійно змінюється
О.Ю. Гусєва [10]	Розвиток підприємства передбачає забезпечення стратегічними змінами, що, зокрема, виходить з обґрунтування фокусу необхідних стратегічних змін.

Отже, можна вважати, що серед зазначених ключових понять первинним є економічне зростання, в якому лежить джерело розвитку, що є його обов'язковою передумовою.

Атрибутивною характеристикою розвитку як процесу мають бути вектор розвитку та його траєкторія. Термін «вектор» виник як геометрична абстракція об'єктів, які одночасно характеризуються напрямом та величиною [19]. Вектор розвитку являє собою впорядковану сукупність показників, які характеризуються певним напрямом [32]. Деталізуючи наведене визначення, слід сказати, що досягнення економічною системою визначених шкалою числових значень показників, згрупованих у окрему систему, дозволяє встановити або спрогнозувати напрям розвитку. Класично під траєкторією розуміється лінія, яку описує тіло або точка під час руху у певній системі координат, та може бути описана системою показників, якісних характеристик. Варто зауважити, що в умовах динамічного зовнішнього середовища, розвиток може бути визначено як функція граничних можливостей системи, факторів зовнішнього середовища, стратегічної мети системи.

Висновок. Проведений аналіз теоретико-методологічних підходів сучасних зарубіжних і вітчизняних учених до визначення категорії економічна система засвідчив складність, суперечливість зазначеної дефініції. Проте вважаємо, що доцільно використовувати системно-синергічну концепцію щодо її трактування. А в основі розвитку економічної системи, що характеризується вектором і траєкторією, знаходиться економічне зростання.

Література

1. Авдошина З. А. Антикризисное управление: сущность, диагностика, методики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.cfin.ru/management/antirecessionary_management.Shtml
2. Армад А. Д. Анатомия кризисов / А. Д. Армад, Д. И. Люри, В. В. Жерихин и др. – М. : Наука, 2000. – 238 с.
3. Астапов К. Л. Особенности развития экономических систем в современных условиях / К. Л. Астапов // Вестн. Моск. ун-та. Сер. Экономика. – 2005. – № 4. – С. 68–85.
4. Бальцеревич Л. Свобода і розвиток: економія вільного ринку / Л. Бальцеревич. – Львів : Бібліотека журналу "І", 2000. – 332 с.
5. Башнянин Г. І. Про періодичну матрицю економічних систем / Башнянин Г. І. – Л. : Вид-во Львів, комерц. акад., 2003. – 115 с.
6. Вільямсон О. Е. Економічні інституції капіталізму: Фірми, маркетинг, укладання контрактів / Олівер Е. Вільямсон. – К. : АртЕк, 2001. – 472 с.
7. Гаврилишин Б.Д. Економічна енциклопедія у трьох томах / Б.Д. Гаврилишин. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002.
8. Гвоздецька І. В. Науково-теоретичні основи дефініції економічний розвиток / І.В. Гвоздецька// Науковий вісник Полісся. – 2016. – № 2 (6). – С. 38–44.
9. Гражевська Н. І. Економічні системи епохи глобальних змін / Н. І. Гражевська. – К. : Знання, 2008. – 431 с.
10. Гусева О.Ю. Розвиток підприємства і стратегічні зміни: сутність, принципи, взаємозв'язок / О.Ю. Гусева // Сталій розвиток економіки. – 2012. – № 6(16). – С. 85–89.
11. Єщенко П. С. Сучасна економіка: навчальний посібник / Єщенко П. С., Палкін Ю. І. – К. : Вища школа, 2005. – 325 с.
12. Забродский В. А. Развитие крупномасштабных экономико-производственных систем / Забродский В. А., Кизим Н. А. – Харьков : Бизнес Информ, 2000. – 72 с.
13. Зайдель Х. Основы учения об экономике / Зайдель Х., Теммин Р. – М. : Дело ЛТД, 1994. – 400 с.
14. Кульчицький Б. В. Сучасні економічні системи : навч. пос. / Кульчицький Б. В. – Львів : Афіша, 2006. – 279 с.
15. Леоненко П.М. Сучасні економічні системи : навч. посібн. / П.М. Леоненко, О.І. Черепніна. – К. : Вид-во "Знання", 2006. – 429 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
16. Любимцева С.В. Трансформация экономических систем / Любимцева С.В. — М. : Экономист, 2004. — 433 с.
17. Мельник Л. Г. Фундаментальные основы развития / Мельник Л. Г. — Сумы : ИТД «Университетская книга», 2003. — 288 с.
18. Мельник Л. Г. Экономика развития : монография. / Мельник Л. Г. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2006. – 662 с.
19. Новий тлумачний словник української мови : в 4 томах / уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – К. : «Аконіт», 2001. – 911 с.
20. Осипов В. И. Экономика предприятия / В. И. Осипов. – Одеса : Маяк, 2005. – 720 с.
21. Погорелов Ю.С. Розвиток підприємства: поняття та види / Ю.С. Погорелов // Культура народів Причорномор'я. – 2006. – № 4. – С. 127–133.
22. Політична економія : [навчальний посібник] / [за ред. В.Г. Бодрова, В.О. Рибалкіна]. — К. : Академвидав, 2007. — 672 с.
23. Раєвнева О. В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі : монографія / О. В. Раєвнева. – Х. : ІНЖЕК, 2006. – 496 с.
24. Роузфілд С. Порівнюємо економічні системи. Культура, багатство і влада в ХХІ столітті / Роузфілд С. — К. : К.І.С., 2005. — 370 с.
25. Савчук В. С. Основи економічної науки / Савчук В. С., Беляєв О. О., Кривенко К. Т. — К. : КНЕУ, 2010. — 372 с.
26. Исследования по общей теории систем : [сб. переводов / общ. ред. Садовского В., Юдина Э.]. – М. : Прогресс, 1969. – 520 с.
27. Современный экономический словарь [Электронный ресурс] / Райзберг Б., Лозовский Л., Стародубцева Е. — Режим доступа : <http://vocabulary.ru/dictionary/88/word/yekonomicheskaja-sistema>
28. Тарасевич В. М. Економічна синергетика: концептуальні аспекти / Тарасевич В.М. // Економіка і прогнозування. — 2002. — № 4. — С. 57 — 67.
29. Тодаро М.П. Экономическое развитие / М.П. Тодаро ; пер. с англ. – М. : ЮНИТИ, 1997. – 671 с.
30. Філіпенко А. С. Цивілізаційні виміри економічного розвитку : монографія / А. С. Філіпенко. – К. : Знання України, 2002. – 190 с.
31. Цопа Н. В. Теоретические аспекты развития промышленных предприятий / Н. В. Цопа // Європейський вектор економічного розвитку. – 2009. – № 2(7). – С. 177–185.

32. Шубін О.О. Методичний підхід забезпечення стійкого економічного розвитку торговельного підприємства / О.О. Шубін, К.О. Іванчук // *Європейський вектор економічного розвитку*. – 2014. – № 1 (16). – С. 195–202.
33. Экономика : [учебник / под ред. А.С. Булатова]. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Экономистъ, 2003. — 896 с.
34. Экономическая теория (политэкономия) : [учебник / под ред. В. И. Видяпина, Г. П. Журавлевой]. — М. : ИНФРА-М, 1997. — 556 с.

Надійшла 12.11.2016; рецензент: д. е. н. Нижник В. М.